

УДК 343.21

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-619-627](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-619-627)

Крушинський Сергій Антонович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (096) 953-74-88, <https://orcid.org/0000-0002-1583-226X>

Захарчук Віктор Миколайович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 745-39-54, <https://orcid.org/0000-0002-0896-3747>

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Кожного дня вчиняється велика кількість різноманітних кримінальних правопорушень, які відрізняються між собою, в тому числі і за рахунок ознак осіб, які їх вчиняють. Диференціюючи кримінальну відповідальність, законодавець велику кількість кримінальних правопорушень сконструював так, що їх суб'єктом може бути лише особа, яка поряд із обов'язковими загальними ознаками також наділена певними додатковими. Особа ж, яка має лише загальні ознаки, їх не може вчинити.

У науці кримінального права існує велика кількість класифікацій спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень з огляду на різні критерії класифікації. Однак вони не претендують на вичерпність, адже кримінальне законодавство є динамічним і періодично відбувається криміналізація нових діянь, суб'єкти яких обов'язково повинні мати додаткові ознаки.

Тому у випадках, коли у нормі прямо або опосередковано вказано, що для виконання кримінального правопорушення особа має володіти спеціальними ознаками – ці ознаки потрібно обов'язково встановити. Для встановлення таких ознак має бути певна правова підстава – службове чи професійне становище, родинні відносини, попередня поведінка винної особи, вимоги нормативно-правих актів, які регламентують поведінку винної особи у конкретному випадку, цивільно-правовий договір тощо.

Однак досить часто складно чітко встановити яким є суб'єкт відповідного кримінального правопорушення – загальним чи спеціальним. Це

зумовлено тим, що чітко ознаки спеціального суб'єкта передбачені у відносно не великій кількості кримінальних правопорушень. Тоді як у великій кількості випадків такі ознаки можна встановити шляхом тлумачення змісту відповідної норми Кримінального кодексу України.

Також іноді виникає проблема кваліфікації дій загального суб'єкта, який, використовуючи необережність або помилку спеціального суб'єкта, опосередковано вчиняє певне кримінальне правопорушення.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, службова особа, посадова особа, опосередковане виконання, диференціація кримінальної відповідальності.

Serhiy Antonovych Krushynskiy Candidate of Law, Associate Professor, Head the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Heroes of the Maidan St., 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (096) 953-74-88, <https://orcid.org/0000-0002-1583-226X>

Zakharchuk Viktor Mykolayovych Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Heroes of the Maidan St., 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (097) 745-39-54, <https://orcid.org/0000-0002-0896-3747>

SPECIAL SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSE AS AN ELEMENT OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY

Abstract. Every day, a large number of various criminal offenses are committed, which differ among themselves, including due to the characteristics of the persons who commit them. Differentiating criminal liability, the legislator constructed a large number of criminal offenses in such a way that their subject can only be a person who, along with mandatory general features, is also endowed with certain additional ones. A person who has only general signs cannot commit them.

In the science of criminal law, there is a large number of classifications of special subjects of criminal offenses based on various classification criteria.

However, they do not pretend to be comprehensive, because criminal legislation is dynamic and new acts are periodically criminalized, the subjects of which must necessarily have additional features.

In order to establish such signs, there must be a certain legal basis - official or professional position, family relations, previous behavior of the guilty person, requirements of legal acts that regulate the behavior of the guilty person in a specific case, civil law contract, etc.

Whereas in a large number of cases, such signs can be established by interpreting the content of the relevant norm of the Criminal Code of Ukraine.

Also, sometimes there is a problem of qualifying the actions of a general subject who, using carelessness or a mistake of a special subject, indirectly commits a certain criminal offense.

Keywords: special subject of criminal offense, official, official, indirect execution, differentiation of criminal responsibility.

Постановка проблеми. Важливою складовою ефективної реалізації кримінальної відповідальності є диференційований підхід залежно від тяжкості наслідків, конкретного способу вчинення кримінального правопорушення, кількості осіб, які його вчинили та їх ролі у діянні, а також наявності у злочинця певних спеціальних ознак. Також досить велика кількість кримінально-правових норм передбачає відповідальність лише тих осіб, які мають певні додаткові ознаки – службовий чи професійний статус, тощо. Якщо б особа не мала таких ознак, то не було б і складу кримінального правопорушення. Відповідно, такі ознаки обмежують можливість застосування кримінальної відповідальності.

І якщо, зазвичай, встановити загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, що вказані у статті 18 КК України не є проблемним, то досить часто встановлення певних обов'язкових спеціальних ознак є більш складним. Також інколи виникає проблема конкуренції кримінально-правових норм залежно від того, який суб'єкт вчинив кримінальне правопорушення – загальний чи спеціальний. До прикладу, якщо самоправні дії з використанням владних повноважень вчинить службова особа – її дії, за наявності відповідних наслідків слід кваліфікувати за ст. 364 КК України, якщо ж загальний суб'єкт – за ст. 356 КК України. Також останнім часом спостерігаємо певне розширення кола спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення, що є цілком нормальним і закономірним процесом розвитку кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики внесли такі вчені як І. О. Бандурка, Д. В. Бараненко, Є. Л. Стрельцов, Л. О. Семикіна, Т. Ю. Тарасевич, В. І. Терентьев, В. В. Устименкота інші науковці.

Метою статті є проведення аналізу спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, а також осмислення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з його встановленням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом складу кримінального правопорушення є особа, яка

поряд із загальними ознаками, має ще й додаткові ознаки, які, власне, й слугують підставою для виокремлення певного самостійного кримінального правопорушення або кваліфікованого складу кримінального правопорушення. У КК України головний акцент зроблений на службовій особі як спеціальному суб'єктові кримінального правопорушення (ч.ч. 3 та 4 ст. 18 КК України), однак таких спеціальних суб'єктів є значно більше. В окремих статтях такі суб'єкти чітко вказані, в інших їх можна встановити шляхом тлумачення певної норми.

Окрім нормативного визначення в теорії кримінального права також розроблено безліч визначень спеціального суб'єкта, які, загалом, зводяться до того, що таким суб'єктом є особа, яка окрім загальних ознак, володіє конкретними особливостями, що прямо вказані у диспозиції відповідної статті або випливають із контексту кримінального правопорушення[1, с. 21].

Досить детальну класифікацію спеціальних суб'єктів здійснив Д. В. Бараненко. Зокрема за правовим статусом він виділяє спеціальних суб'єктів залежно від сфери організаційно-розпорядчої, адміністративно-господарської чи іншої службової діяльності (службових осіб, представників влади, службових осіб, які займають відповідальне або особливо відповідальне становище, члена виборчої комісії, інших службових осіб), іншого правового становища особи (залежно від виду діяльності – правове положення при здійсненні правосуддя та виконанні судових рішень, у сфері медичної діяльності, у сфері транспорту, у сфері іншої професійної діяльності; залежно від взаємозв'язків між суб'єктами правовідносин – правове положення у сімейно-шлюбних відносинах, матеріальна чи інша залежність). Окрім цього спеціальних суб'єктів він класифікує залежно від минулої рецидивної злочинної діяльності, правового положення у сфері оборони країни та біологічних особливостей суб'єкта[2, с.83-84].

Також традиційно додатково виділяють спеціальних суб'єктів залежно від ролі у злочинній діяльності, правового та соціального статусу, віку, стану здоров'я тощо.

Варто погодитися з думкою О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, що досить часто в межах спеціального суб'єкта варто виділяти ще більш спеціального [3, с. 144]. Це чітко можна прослідкувати на прикладі кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, де серед спеціальних суб'єктів – службових осіб можна виділити службових осіб, які зобов'язані подавати інформацію про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу (ст. 209-1КК України); забезпечувати і контролювати цільове витрачання бюджетних коштів (ст. 210КК України); видавати нормативно-правові акти щодо регулювання

витрат бюджету (ст. 211КК України); вести бухгалтерський облік та подавати податкову звітність (ст.212КК України); вносити дані про вкладників банку до відповідної бази тощо.

При цьому навести вичерпну класифікацію спеціальних суб'єктів неможливо та й взагалі недоцільно, адже ознаки спеціального суб'єкта досить часто прямо залежать від специфіки об'єкта кримінального правопорушення, потерпілого, способу вчинення кримінального правопорушення, наслідків тощо. До прикладу, досить часто спеціальним є суб'єкт у тих кримінальних правопорушеннях, які вчиняються шляхом бездіяльності. Адже однією із умов застосування кримінальної відповідальності у подібних випадках є наявність у суб'єкта юридичного обов'язку поводитися активно. Такий обов'язок може впливати із вимог чинного законодавства (відповідно до Правил опіки та піклування передбачено обов'язок опікунів (піклувальників) над неповнолітніми виховувати підопічних у дусі загальноприйнятих моральних норм, піклуватися про їх здоров'я, духовний і фізичний розвиток, навчання, готувати їх до праці та самостійного життя); професійних або службових функцій та обов'язків особи (наприклад, професійні обов'язки медичних працівників щодо надання невідкладної медичної допомоги чи госпіталізації хворого); попередньої поведінки особи (водій при дорожньо-транспортній пригоді, той, хто штовхнув у воду особу, яка не вміє плавати тощо); законний наказ або розпорядження (обов'язок військовослужбовців беззастережно виконувати накази командирів, крім явно злочинних).

На нашу думку, доцільніше вести мову не про спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, а про те, що суб'єкт може мати загальні ознаки, та додатково до загальних також обов'язково повинен мати спеціальні ознаки – вік, службове чи професійне становище, відношення до певних обов'язків (військових, виробничих) чи транспортних і технічних засобів, у зв'язку з якими певне діяння визначається як кримінально-протиправне. До прикладу, лише народний депутат України може нести відповідальність за неособисте голосування.

Ускладнює ситуацію і те, що у багатьох статтях Особливої частини КК України, де немає чіткого визначення спеціального суб'єкта або його ознак, досить часто вкрай важко встановити такого суб'єкта навіть шляхом тлумачення відповідної норми.

Також в окремих випадках суб'єкт може бути одночасно і спеціальним, і загальним. До прикладу, є різні точки зору щодо суб'єкта порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України). Щодо суб'єкта досліджуваного кримінального правопорушення висловлювалися різні думки, які можна

звести до того, що таким суб'єктом є фізична осудна особа, до службових або професійних обов'язків якої входить виконання правил, встановлених з метою запобігання інфекційним захворюванням і боротьби з ними [4, с. 409]. На думку А. А. Вознюка, в умовах пандемії, що була спричинена COVID-19, одна частина відповідних правил і норм стосувалася лише спеціальних суб'єктів, тоді як інша – загальних. Це пов'язано із тим, що багато санітарних правил та норм щодо запобігання інфекційним хворобам і масовим отруєнням поширюються і на загальних суб'єктів. При цьому диспозиція ст. 325 КК України не містить жодних вказівок на спеціального суб'єкта, а її санкція не передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що могло б свідчити про наявність спеціального суб'єкта [5, с. 34].

Аналогічна ситуація може бути і з суб'єктом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України). З одного боку – такий суб'єкт має бути спеціальний – це особа, на яку покладено обов'язок виконання спеціальних правил щодо запобігання забрудненню і псуванню земель, особи, які виконують професійні функції з обов'язком дотримуватися спеціальних правил щодо запобігання погіршення якісного стану ґрунтового покриву земель. Водночас, як вказує А. М. Шульга, таке кримінальне правопорушення може вчинити будь-яка особа, яка використовує землю як об'єкт права власності чи орендує її, або й взагалі не є носієм земельних прав [6, с. 160].

Відповідно до ст. 211 Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи несуть кримінальну відповідальність за забруднення сільськогосподарських угідь та інших земель хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами. Тому у судовій практиці також є досить багато випадків, коли суб'єктом цього кримінального правопорушення є загальний суб'єкт, який, до прикладу, здійснюючи діяльність з утримання та розведення свиней на території домоволодіння за місцем свого фактичного проживання, систематично здійснював злив відходів (гною та сечі), що виникли внаслідок життєдіяльності свиней, на ґрунтовий покрив берега річки, тим самим здійснив забруднення земельної ділянки площею 750 квадратних метрів [7].

Також досить часто у тих випадках, де суб'єкт має бути спеціальним, відповідні діяння можуть робити особи, які не мають такого статусу, але попри це фактично здійснюють відповідну діяльність. До прикладу, обвинувачений, маючи у своєму користуванні автомобіль-цистерну, не будучи зареєстрованим як суб'єкт підприємницької діяльності, не будучи працівником будь-якого підприємства, установи чи організації, яка є суб'єктом правовідносин у галузі поводження з відходами, діючи з корисливих мотивів, фактично здійснював надання послуг із вивезення рідких побутових відходів з вигрібних ям, чим

допустив забруднення шкідливими для довкілля рідкими побутовими відходами частини земельної ділянки на площі 1499 квадратних метрів [8].

Є випадки, коли загальний суб'єкт використовує для вчинення кримінального правопорушення необережність іншої особи – службової. До прикладу, у диспозиції ст. 172 КК України прямо не визначено суб'єкта цього кримінального правопорушення, однак шляхом тлумачення можна стверджувати, що ним може бути лише службова особа, уповноважена приймати на роботу, звільняти з неї, документально оформляти такі дії, здійснювати контроль за забезпеченням трудових прав працівників на підприємстві, установі, організації.

Однак не виключені випадки, коли незаконне звільнення може організувати і опосередковано виконати особа, яка не має повноважень щодо звільнення працівника (загальний суб'єкт). На думку Н. О. Гуторової, це може мати місце у випадках, коли керівник через ті чи інші причини не зміг розібратися в ситуації або був введений в оману своїми помічниками чи іншими особами і незаконно звільняє особу [9, с. 314]. Наприклад, керівник структурного підрозділу, бажаючи звільнити небажаного йому працівника, надає керівникові юридичної особи неправдиві відомості, внаслідок яких і здійснюється незаконне звільнення. У такій ситуації керівник структурного підрозділу не привласнює повноважень керівника, а лише використовує його помилку і неухважність, вводить його в оману. У цьому випадку у службової особи, яка фактично вчиняє незаконне звільнення, відсутній умисел на його вчинення. Видається, що у таких випадках доцільно вести мову про службову недбалість керівника юридичної особи.

Висновки. У досить великій кількості кримінальних правопорушень суб'єктом виступає особа, яка поряд із загальними ознаками має додаткові спеціальні ознаки, які впливають на кваліфікацію діяння. Зважаючи на різноманіття злочинних проявів, таких ознак є досить багато. Тому у теорії кримінального права зроблена велика кількість класифікацій спеціальних суб'єктів, використовуючи різні критерії та розроблені спеціальні правила кваліфікації відповідних діянь.

Однак інколи досить важко розмежувати, який же суб'єкт може вчинити певне кримінальне правопорушення – загальний чи спеціальний. Не виключаються і випадки, коли діяння може бути вчинене і спеціальним суб'єктом (наприклад, службовою особою) і особою, яка не має спеціальних ознак. Однак і у таких випадках суб'єкти кримінального правопорушення не виконували або порушували певні нормативно визначені правила поведінки. А це означає, що вони теж мають додаткові спеціальні ознаки. Тому у таких випадках доцільно вести мову не про спеціального суб'єкта, а про наявність у

винної особи додаткових ознак – необхідність вчинення певних дій чи дотримання встановлених обов'язків.

Література:

1. Бандурка І. О. Спеціальний суб'єкт як елемент складу злочинів, вчинених проти дітей. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 21-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_2_6.
2. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за кримінальним законодавством. *Правова держава*. 2002. № 2. С. 81-87 URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/216831/216926>.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
4. Ніколаєнко Т. Кваліфікація злочинів проти здоров'я населення. *Підприємництво, господарство та право*. 2010. № 10. С. 23-25.
5. Вознюк А. А. Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 34-36. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1204/1208>.
6. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. Х.: Ніка Нова, 2013. 256 с.
7. Вирок Жашківського районного суду Черкаської області від 21 січня 2020 року у справі № 693/1197/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87030812>.
8. Вирок Немирівського районного суду Вінницької області від 27 березня 2023 року у справі № 930/117/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109895257>.
9. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Х.: Вид-во Нац. унту внутр. справ, 2001. 384 с.

References:

1. Bandurka I.O. (2015). Spetsialnyi subiekt yak element skladu zlochyniv, vchynenykh proty ditei [Special subject as an element of crimes committed against children] *Yevropeyski perspektyvy - European perspectives*, 2, 21-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_2_6 [in Ukrainian].
2. Baranenko D.V. (2002). Spetsialnyi subiekt zlochynu za kryminalnym zakonodavstvom [Special subject of crime under criminal law] *Pravova derzhava - Rule of law*, 2, 81-87. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/216831/216926> [in Ukrainian].
3. Dudorov O.O., Khavroniuk M.I. (2014). *Kryminalne pravo: Navchalnyi [Criminal law: Study guide]*. K.: Vaite. [in Ukrainian].
4. Nikolaienko T. (2010). Kvalifikatsiia zlochyniv proty zdorovia naselennia [Classification of crimes against public health]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo ta pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 10, 23-25. [in Ukrainian].
5. Vozniuk A.A. (2020). Porushennia pravyl i norm shchodo zapobihannia COVID-19: aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti [Violation of rules and regulations regarding the prevention of COVID-19: current issues of criminal liability]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 34-36. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1204/1208> [in Ukrainian].
6. Shulha A.M. (2013). *Kryminalno-pravova okhorona zemel vid zabrudnennia abo psuvannia: monohrafiia [Criminal law protection of lands against pollution or damage: monograp]*. Kh.: Nika Nova. [in Ukrainian].

7. Vyrok Zhashkivskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 21 sichnia 2020 roku u spravi № 693/1197/19. [Verdict of the Zhashkiv District Court of Cherkasy Region dated January 21, 2020 in case No. 693/1197/19]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/870308128>. [in Ukrainian].

8. Vyrok Nemyrivskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 27 bereznia 2023 roku u spravi № 930/117/23. [Verdict of Nemyriv District Court of Vinnytsia Region dated March 27, 2023 in case No. 930/117/23]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109895257> [in Ukrainian].

9. Hutorova N.O. (2001) Kryminalno-pravova okhorona *derzhavnykh finansiv Ukrainy: monohrafiia*. [Criminal law protection of state finances of Ukraine: monograph]. Kh.: Vyd-vo Nats. untu vnutr. sprav. [in Ukrainian].

